ROLUL TRADIȚIEI ÎN CREȘTEREA FEMEILOR LA ROMÎNI

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ LA CONGRESUL DIN 1911 AL „SOCIETĂȚII ORTODOXE NAȚIONALE A FEMEILOR ROMÎNE“

DE

N. IORGA.

VĂLENII-DE-MUNTE

Tipografia Societăţii „Neamul Românesc“

1912

ROLUL TRADIȚIEI ÎN CREȘTEREA FEMEILOR LA ROMÎNI

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ LA CONGRESUL DIN 1911 AL „SOCIETĂȚIĬ ORTODOXE NAȚIONALE A FEMEILOR ROMÎNE“

DE

N. IORGA.

VĂLENII-DE-MUNTE

Tipografia Societăţii „Neamul Românesc“

1912

I. 109.

I.

Onorat auditoriŭ,

Aplausele acestea se îndreaptă către scopul național și religios pe care-l urmărește această societate, scop pe care într'o parte din activitatea mea, și care n'a fost cea maĭ rea, am căutat să-l urmăresc și eŭ. Prin urmare, dacă aplausele acestea, pentru care vă sînt adînc recunoscător, pot fi primite fără să ĵignească datorita modestie, ele pot fi primite numaĭ în ceia ce privește idealul căruia i se consacră din ce în ce maĭ multe silințĭ în societatea noastră.

În societatea aceasta, onorat auditoriŭ, de la o bucată de vreme, se petrece o schimbare, o vădită schimbare, și cine o înțelege maĭ bine, acela pătrunde maĭ mult viitorul care se deschide înnaintea noastră. Schim-

barea aceasta este o reculegere a societăţiĭ româneştĭ, care era pornită pe un drum greşit în cele maĭ multe domeniĭ de activitate, şi e şi hotărîrea, în acelaşĭ timp, de a părăsi acest drum greşit, care înnainte de toate nu este al nostru, de a căuta pretutindenĭ drumurile noastre, drumurile viitoruluĭ care sînt şi drumurile trecutuluĭ, şi de a îndrăzni să mergem pe aceste drumurĭ.

Şi ar părea curios ca un popor tînăr, cum sîntem noĭ, ca un popor care a vădit de atîtea orĭ tinereţa sa, şi nu totdeauna în formele cele maĭ bune, ar părea curios decĭ, ca un popor tînăr, izbucnitor de tinereţă în anume momente, să aibă curagiul de a se întoarce către tradiţie.

D-voastră aţĭ aplaudat la începutul acesteĭ conferinţe tradiţia pe care vin să o apăr aicĭ înnaintea d-voastră, cîţĭ sînteţĭ aicĭ, şi înnaintea celor, maĭ mulţĭ, cari vor auzi prin d-voastră cuvintele mele de aicĭ. Vă voiŭ îndemna totdeauna să părăsim ceia ce pare frumos în present pentru a ne întoarce, cu oarecare sacrificiĭ poate, către ceia ce e maĭ

puțin frumos în aparență, dar mult maĭ folositor, în trecutul nostru.

Căcĭ eŭ n'am respect, și cred că nimenĭ care cunoaște viața popoarelor nu poate să aibă respect, pentru acele națiunĭ care aŭ avut într'un anume moment tristul curagiŭ de a o desființa. Se poate admite ca pentru un anume timp tradiția să fie părăsită, dar e datoria unuĭ popor să se întoarcă îndată spre ceia ce a părăsit, să cumpănească valoarea lucrurilor pe care le-a lăsat în urmă și măcar de la o bucată de vreme să tragă din trecut toate învățămintele și toate foloasele pe care el e chemat să le dea.

E drept că moda strălucește, tradiția nu; moda se vede, apucă pe fiecare, îl silește să iea cunoștință de dînsa; tradiția se ține la o parte, ca toate lucrurile foarte vechĭ, foarte venerabile, foarte sfinte și foarte folositoare; tradiția e sfioasă, moda e obraznică. Într'un moment am fost cu desăvîrșire în stăpînirea acesteia fără să ni dăm seamă ce ascundea veșmîntul eĭ foarte strălucitor, dar, atuncĭ cînd violent ne-am despărțit de modă, am găsit de o parte buna tradiție

sănătoasă, cinstită, binefăcătoare care ne aștepta, care ne îndreaptă astăzĭ și care ne va îndrepta din ce în ce maĭ mult. Moda a năvălit de odată ca un șivoiŭ sălbatec, și să fim mulțămitorĭ dacă de pe urma eĭ rămîne măcar mîlul care rodește, puterea maĭ roditoare a pămîntuluĭ asupra căruia ea s'a întins. Tradiția nu năvălește în acea pornire sălbatecă de torent, tradiția depune cu încetul. Tradiția e liniștită, senină, armonioasă; nimic nu chiamă atenția asupra eĭ, dar nu e un singur domeniu al activităţiĭ omenescĭ în care această liniște ascunsă în adîncimile tradiţieĭ să nu poată fi de cel maĭ mare folos.

Multă lume, văzîndu-ne că ne îndreptăm către tradiție, ar spune: aceștia caută comorĭ ascunse în pămînt, și pămîntul e bun de alt lucru decît de căutarea acesteĭ ilusiĭ a comorilor. Totuși flacăra albastră care se joacă de-asupra locurilor unde zac îngropate comorĭ nu te va înșela aicĭ, pentru că focul care chiamă asupra comorilor ascunse ale tradiţiuniĭ nu e un foc înșelător, ci focul viŭ care arde veșnic în sufletul poporuluĭ. Prin

acest foc se chiamă luarea aminte asupra comoriĭ adevărate care zace în adînc.

Acolo o să găsim multe lucrurĭ. Îngroapă cineva în clipe de frică, d'innaintea uneĭ năvălirĭ, fel de fel de metale: și metalul bun care-șĭ va păstra totdeauna valoarea luĭ și metalele care-șĭ datoresc valoarea numaĭ faptuluĭ că pe dînsele se găsesc anume efigiĭ, și, atuncĭ cînd efigia nu maĭ are nicĭo valoare, fără îndoială că nimenĭ nu va maĭ căuta piesa de monedă pentru valoarea eĭ intrinsecă. În tradiție nu se cuprinde numaĭ aur și argint, dar se cuprinde foarte mult aur și argint, și acest metal prețios al tradițieĭ e bun pentru toate timpurile, păstrîndu-șĭ valoarea chiar atuncĭ cînd efigia este ștearsă și nu-ți maĭ amintești nicĭ numele suveranuluĭ al căruĭ chip se vedea odată pe monedă: cînd legenda cuprinsă în jurul capuluĭ celuĭ uitat nu maĭ are valoare actuală, aurul și argintul păstrează încă valoarea lor veșnică. Cred decĭ că, răscolind pămîntul de supt picioarele noastre, îndreptațĭ de flacăra aceasta de amintire populară care n'a înșelat nicĭodată, o să găsim, alăturĭ de multă

aramă, care nu maĭ are azĭ decît o valoare de curiositate, o să găsim din plin, în bucăţĭ marĭ, aurul şi argintul pe care strămoşiĭ noştri l-aŭ strîns acolo pentru timpurile noastre grele.

Tradiţiunea are valoare în orĭce domeniu, şi, maĭ mult decît în toate celelalte, în domeniul educaţieĭ. Legile se pot improvisa, cu resultate maĭ bune saŭ maĭ rele; în educaţie însă nu se poate improvisa, şi societatea care îndrăzneşte să improviseze în educaţie, este o societate care lucrează la ruina eĭ proprie. Iată, am încercat în anume moment să facem lucrul acesta: să inovăm subit în materie de creştere, să părăsim tot ceia ce dăduseră veacurĭ întregĭ de adaptare a ideilor şi metodelor la existenţa noastră naţională. Atuncĭ am luat, din dreapta şi din stînga, un sistem de educaţie pe care-l avem astăzĭ, şi pentru bărbaţĭ şi pentru femeĭ. Resultatul a fost un şir întreg de tinerĭ şi tinere carĭ n'aveaŭ din educaţie decît forma eĭ exterioară, zădarnică, carĭ n'aveaŭ nimic din ce face pe oamenĭ în stare

să lupte, ci aflaseră doar un mijloc de a ieşi la iveală, un mijloc de a înşela ochiĭ. Şi fără îndoială că, atuncĭ cînd un şir întreg de tinerĭ se ridică într'o societate astfel pregătiţĭ, societatea nu poate fi o societate cu adevărat sănătoasă. De aceia, cu cît pătrundem maĭ mult acest adevăr, cu cît căutăm tradiţia, cu iubire, pentru a o urmà cu supunerea cuvenită, de atîtea orĭ tradiţia aceasta ni se înfăţişează ca învăţătoarea cea bună, care nu înşeală niciodată nădejdile noastre.

Şi istoriciĭ sînt datorĭ, totdeauna cînd tradiţia e cercetată, să o interpreteze. Noĭ sîntem aceĭ cari, prin cercetarea urmelor trecutuluĭ nostru, ajungem maĭ drept decît alţiĭ la sufletul acela din trecut şi, de cîte orĭ îl găsim, sîntem datorĭ să-l lămurim şi altora. Şi prin urmare sîntem datorĭ ca şi din ceia ce prindem din sufletul poporuluĭ nostru în ceia ce priveşte datinile sale de creştere, datinile sale de învăţămînt, să dăm contimporanilor noştri. Aceasta e datoria noastră şi tributul pe care-l putem aduce: să dăm în-

dreptările tradiționale de care simțim că societatea de azĭ are nevoie.

Și, dacă n'ar fi fost vorba de adus fapte noĭ, dacă n'ar fi fost vorba de fixat ideĭ drepte, mărturisesc că aș fi mulțămit pentru onoarea ce mi s'a făcut de a mi se cere această conferință, dar n'aș fi ținut-o. Pentru că îmĭ închipuiŭ că a venit vremea la noĭ ca retorica să piardă cu desăvîrșire drepturile sale. După multă vreme în care am trăit numaĭ pentru retorică și prin retorică, a venit ceasul să o jertfim. Pînă acum i-am dat prea mult; prea mult ne-am încîntat de ideile banale în veșmînt strălucit, și cred că, în împrejurările de astăzĭ, cînd viața a căpătat un caracter foarte serios, de multe orĭ un caracter tragic chiar, și cînd atenția tuturor este imperios solicitată în atîtea părțĭ, orĭce om onest este dator a nu deschide gura în public, a nu se înfățișa înnaintea lumiĭ decît atuncĭ cînd are de adus fapte noĭ saŭ ideĭ reale, care să-ĭ aparțină în propriu.

Am sacrificat poate și eŭ retoriceĭ, și cer iertare pentru aceasta. Nu-ĭ maĭ sacrific. Chiar

dacă ar sta în mijloacele mele să-ĭ maĭ daŭ partea, aș refusa hotărît să o daŭ. De aceia, făcînd această declarație, vă voiŭ ruga să aveți răbdarea cuvenită pentru a vă găsi înnaintea unor realități care mie îmĭ sînt familiare, dar sînt mult maĭ puțin cunoscute de d-voastră, pentru ca, pe urmă, pe basa acestor realități, împreună să tragem conclusiile care se desfac.

II.

Dacă ar vrea cineva să lămurească tradiția în educație, ar trebui să cerceteze *viața* însăși pentru care s'a întemeiat această tradiție. O să se zică însă: nu e nevoie de loc aceasta; poate să studieze cineva perfect educațiunea pe care o daĭ tineretuluĭ nostru fără să se cunoască starea societățiĭ românești. De la ministrul Instrucțiuniĭ Publice pănă la cel din urmă profesoraș, educatoriĭ nu sînt datorĭ să cunoască tradiția, și, dacă o fac, este din aplecare individuală, iar nu dintr'un sentiment de datorie. Nu e cineva dator nicĭ astăzĭ, cînd se ocupă de educația

generațiilor tinere românești, să cunoască bine societatea noastră și nevoile care se desfac dintr'însa. Nu. Autorii celor d'intăiŭ legi, dela 1860 înnainte, în învățămînt n'aŭ cunoscut și nu aŭ simțit de loc datoria de a cunoaște aceste realități pentru care trebuia creiată educația cea nouă, ci aŭ luat din altă societate un sistem de educație și l-aŭ mutat la noi. Că sămănăm saŭ nu sămănăm cu cealaltă societate, ce are a face! Că eraŭ saŭ ba oameni aceĭ cari ieșiaŭ de pe urma acestuĭ învățămînt, părea un lucru cu totul indiferent. Că se simția în societatea noastră nevoie de forțe omenești bine pregătite și că pierdeam o parte dintr'însele prin educație — căcĭ am pierdut forțe prin educația greșită ce s'a dat, în loc să cîștigăm forțe noĭ —, de aceasta nu se preocupa nimenĭ.

Din acest punct de vedere, bătrînii noștri eraŭ mult maĭ cuminți,— maĭ cuminți și cînd eraŭ maĭ tinerĭ decît noĭ, și atuncĭ cînd ajungeaŭ să fie bătrînĭ. Noĭ am pierdut simțul unor realități pe care înnaintașii noștri le-aŭ avut totdeauna înnaintea ochilor.

Strămoșiĭ noștri aŭ fost biruitorĭ și biruiți, glorioșĭ și robiți pe rînd; strămoșiĭ noștri aŭ fost marĭ și micĭ, neatîrnațĭ și supușĭ: totdeauna aŭ rămas niște oamenĭ absolut și fundamental serioșĭ. Cel din urmă dintre dînșiĭ se poate ridica înnaintea celor d'intăiŭ dintre noĭ, apărînd el maĭ serios în barbaria luĭ veche decît noĭ în civilisația noastră nouă.

Și astfel, onorat auditoriŭ, ceĭ d'innaintea noastră sînt pentru noĭ o veșnică lecție. Dacă simțim slăbind în noĭ ceia ce formează temelia uneĭ vieți omenești, vitejia, încrederea, munca, consecvența, — toate se cuprind în cuvîntul de *caracter*, care se spune des și se întîlnește foarte rar —, dacă avem nevoie de lecțiĭ de caracter, să ne îndreptăm la dînșiĭ. Aŭ știut totdeauna nevoile care li-aŭ stat în față, aŭ găsit drumul către dînsele și aŭ avut bărbăția trebuitoare, — chiar femeile, maĭ bărbate decît mulțĭ din bărbațiĭ timpurilor noastre, — aŭ găsit bărbăția trebuitoare pentru aceasta.

Prin urmare, dacă vrem să știm cum creșteaŭ eĭ pe fetele lor, pentru aceasta tre-

buie să ştim *nevoile de căpetenie ale societăţii lor.*

Învăţămîntul femeilor pe atunci era, am zis, un învăţămînt potrivit nevoilor societăţii către care se îndrepta, în folosul căreia se făcea. Ei bine nevoile acestea ale societăţii româneşti din timpurile vechi puteau să fie satisfăcute prin trei lucruri mari:

Întăiu puteau fi satisfăcute prin *religiositate.* Vom vedea ce religiositate, în ce formă şi pe ce drum, căci, dacă e o singură adevărată religie, sînt multe feluri de religiositate. Prin urmare, nevoile timpului se puteau îndeplini pe vremea aceia de femei prin religiositate, apoi prin iubirea de artă şi, în rîndul al treilea, prin talentul — o să vă miraţi de cuvîntul „talent“ — de a cîrmui în această mică Împărăţie a Casei, care adese ori, — de cele mai multe ori în timpurile noastre,— n'are suveran, are doi suverani, ceia ce e mai rău decît nicĭunul, sau are de suverani pe toţi aceĭ cari se cuprind într'însa, inclusiv, şi mai ales, copiii de toate

vrîstele. Și încă e bine dacă sînt numaĭ aceștia...

Prin urmare, religiositate, simț pentru artă — saŭ iubire pentru artă — și, în al treilea rînd, pregătire pentru cîrmuirea familieĭ. În jurul acestor ideĭ marĭ se poate aduna tot ceia ce privește creșterea de odinioară a femeilor la noĭ.

Ziceam: religiositate. Este o religiositate aparentă și este o religiositate reală. Religiositatea aparentă gonește foarte adese orĭ pe cealaltă; ele nu se împacă împreună. Credința are oroare de ipocrisie. Ipocrisia, din partea eĭ, se riscă și înnaintea celeĭ maĭ adevărate credințe, dar credința n'o primește și se retrage înnaintea eĭ. Dacă e vorba de religiositatea, necreștină, a aparențelor, dacă e vorba de această religiositate care cutează a introduce și în domeniul cel maĭ intim al sufletuluĭ omenesc ceia ce numim azĭ reclama, apoĭ înnaintașiĭ noștri din veacurile al XV-lea până la al XVIII-lea, singurele pe care le putem cerceta, n'aveaŭ această religiositate. Aveaŭ religiositatea care se măr-

turisește rar și deplin, și aveaŭ religiositatea care se înfățișează prin fapte. Fapte folositoare și mărturisirĭ în care se oglindește o viață. Lucrurile acestea le vedem la femeile de odinioară, și pentru o astfel de religiositate eraŭ pregătite prin întreaga lor creștere, fără examine, fără atestate, fără medaliĭ și fără anunțarea prin gazetele deschise și reclameĭ tineretuluĭ studios.

Să începem întăiŭ cu faptele femeiĭ romînce — nu zic femeiĭ romîne, fiindcă sună a feminism, amintește anumite conferințe, și aceiașĭ groază v'ar cuprinde și pe d-voastră ca și pe mine de „femeia romînă", care a ocupat mult timp, prin glasurĭ atît de autorisate, scîndurile acestea ale Ateneuluĭ.

Prin urmare, zic, femeile romînce de odinioară îșĭ arătaŭ religiositatea lor prin fapte.

Să începem cu Doamnele.

Doamnele cele maĭ vechĭ nu clădiaŭ încă bisericĭ, și une orĭ nicĭ soțiĭ lor, cînd clădiaŭ, nu le pomeniaŭ. Se părea o jignire a reserveĭ la care e îndatorită totdeauna femeia. De la o bucată de vreme, Doamnele noastre clădesc însă. Unele din cele maĭ

frumoase monumente de artă ale noastre sînt datorite lor. Biserici întregi făcute din jertfa banului și cucernicieĭ, — fără de care de sigur cel d'intăiŭ n'are nicio valoare, — le făceaŭ din piatră și suflet, — și poate că de aceia nu se dărîmaŭ si în vremea noastră, cînd bisericile se fac numaĭ din piatră fără suflet, poate aceia e causa de se risipesc asa de curînd. Căcĭ si în materie arhitectonică poate cel maĭ bun ciment este acela care nu se vede, și cele maĭ bune lucrurĭ acelea care nu se plătesc. Același sentiment îl avea atuncĭ și meșterul care clădia, ca și acela care-l chema. Prin urmare, din jertfa unora și altora se legaŭ pentru vecie pietrele care alcătuiaŭ un prinos menit luĭ Dumnezeŭ.

A clădit astfel treĭ biserici Doamna luĭ Petru Rareș: una în Bucovina, două în Moldova, — adecă în Moldova rămasă românească, căcĭ și Bucovina nu e decît Moldova care n'a putut să rămîie românească decît numaĭ ca amintirĭ scrise și legăturĭ sufletești între ceĭ de acolo și noĭ de aicĭ.

În Botoșanĭ sînt două clădirĭ, biserici ale

Doamneĭ lui Petru Rareș. Elena — „Elena, fată de Despot", adecă din neamul Despoților sîrbeștĭ, înrudită cu ce era maĭ strălucit din semințiile împărătesti —: Sf. Gheorghe și Ospenia. Biserica aceasta din urmă nu e reparată încă, și pare încă măreață; cealaltă e reparată.

Nu știŭ cum, dar reparația scade. Sînt maĭ noĭ, dar par totdeauna maĭ micĭ, odată reparate saŭ restaurate. Cred că este o greșală — îngăduiți-mĭ să intercalez această parentesă —, că este o greșală, decĭ, să se repare monumentele vechĭ furîndu-li vechimea, căcĭ li-aĭ furat și evlavia. A repara un monument vechiŭ înseamnă a-l împiedeca de a cădea, dar nu înseamnă a-l înnoi. A-l înnoi pare adese orĭ o profanație: e pentru mine acelașĭ lucru ca și cum aĭ scormoni un mormînt străvechiŭ, aĭ scoate mortul din groapă și l-aĭ îmbrăca in haine după ulitma modă, ba i-aĭ pune apoĭ și o mască de ceară cu trandafirĭ în obraz.

Pe lîngă Doamna Elena Rareș, o fată a eĭ, Doamna Ruxanda, sotia strasniculuĭ Lăpușneanu, care era însă un om evlavios, a

clădit biserica Precisteĭ din Roman, lîngă care se găsește astăzĭ un spital.

Aicĭ, în Muntenia, Doamna Chiajna, sora Ruxandeĭ, nevasta luĭ Mircea Ciobanul, iarăș un Domn grozav, a clădit lacașul care, prefăcut, trăiește și acum: e biserica zisă Curtea-Veche. clădită, spune inscripția de Mircea Ciobanul, — decĭ de Doamna Chiajna — și de copiiĭ lor.

În veacul al XVII-lea, Doamna luĭ Mateĭ Basarab, Elena din Fierăștĭ, a făcut o biserică în satul eĭ, și, pe lîngă aceasta, cu averea eĭ proprie, — și la averea proprie a femeilor vom veni îndată —, a ajutat atîtea clădirĭ ale Domnuluĭ care a acoperit tot pămîntul Țeriĭ Românești cu zidirĭ noĭ saŭ înnoirĭ ale clădirilor de odinioară.

Doamna Balașa, soția luĭ Constantin Cîrnul, a clădit două bisericĭ, cea de la Jitianul, lîngă Craiova, și una din bisericile Tîrgoviștiĭ, Sf. Paraschiva. Doamna luĭ Brîncoveanu, Maria, a zidit la Hurez biserica Bolniței; în inscripție spune că, urmînd exemplul soțulnĭ eĭ, a vrut să aducă și ea luĭ Dumnezeŭ jertfă din veniturile sale —, nu

din Vistieria domnească și nicĭ din ajutor cerut de la Domn.

O Moldoveancă, ajunsă Doamnă în Țara-Românească, Maria Sturza, soția celuĭ d'intăiŭ Grigore Ghica, a clădit peste Olt mănăstirea de la Fedeleșcioiŭ.

Mitropolia din Iașĭ e un dar al Doamneĭ Anastasia a luĭ Duca-Vodă, care a răscumpărat multe păcate ale eĭ prin dărnicia cu care a dat cea d'intăiŭ biserică a Capitaleĭ Moldoveĭ.

Pe urmă vine epoca fanariotă, care nu maĭ avea venituri pentru aceste lucrărĭ, nicĭ în ceia ce privește Domniĭ, nicĭ în ceia ce privește Doamnele.

Dar, în afară de clădirĭ de bisericĭ și mănăstirĭ, care nu eraŭ la îndămîna oricuĭ, putea să se maĭ arate rîvna către Dumnezeŭ, religiositatea adevărată, care cere neapărat fapte, și pe altă cale. O biserică nu e cu adevărat o biserică atuncĭ cînd are numaĭ scheletul eĭ de piatră saŭ de cărămidă: o adevărată biserică, la popoarele cele adevărate, arată și în cele din urmă amănunte ale eĭ o grijă

necontenită a oamenilor, a femeilor maĭ ales, care încunjoară biserica *lor* necontenit cu iubire. La popoarele care n'aŭ biserică pustiĭ și biserică goale, atîtea amănunte duioase vădesc grija de fiecare zi a femeilor care merg să se închine acolo, care aŭ adus acolo morțiĭ lor spre ultima binecuvîntare, care aŭ înfățișat, după datinile vechĭ, copilul lor pentru a fi botezat în cuprinsul bisericiĭ, care aŭ ridicat spre Dumnezeŭ atîtea rugăciunĭ strașnice în cele maĭ grele ceasurĭ ale viețiĭ și aŭ fost ascultate de atîtea orĭ, — atîtea amănunte, zic, care vădesc toată recunoștința ce se cuvine pentru binecuvîntarea dumnezeiască coborîtă asupra lor.

Aicĭ, cum se știe, sînt în Bucureștĭ biserică de două felurĭ, și religiositatea se poate împărți și ea în două categoriĭ: sînt bisericile cercetate, iubite, îngrijite de femeile altor națiĭ, care aŭ în altă lege altă religiositate, și sînt bisericile în care preotul slujește pentru dascăl și dascălul cîntă pentru preot, biserică care se împodobesc cu odăjdiile cumpărate de la onorațiĭ frațiĭ Bloch, oaspețĭ din Galița, vînzătorĭ de argintăriĭ pentru bisericile

ortodoxe, fiind ortodocșĭ de cea maĭ veche rasă, și, pe de altă parte, de la o vestită brodeusă, care și ea aparține uneĭ națiĭ foarte alese, care însă se deosebește esențial de nația noastră. Călugărițele, în mănăstirĭ, nu lucrează lucrurĭ de biserica, doamnele — mă iertațĭ —, multe dintre dînsele, aŭ uitat meșteșugul vechiu de a coase și de a broda pentru biserica lor ortodoxă, și, cu banĭ gata, de către Ministeriul Cultelor, se cumpără veșminte arhierești și ceia ce maĭ trebuie pentru a împodobi deosebitele bisericĭ. De sigur că mirosul tămîiĭ de la o bucată de vreme izbutește să izgonească de pe odăjdiĭ atît de eterodoxe în originea lor mirosul cu totul deosebit de acela care se răspîndește în bisericile noastre.

Odată nu era așa. Odată în cuprinsul bisericilor ridicate une orĭ de Doamnele noastre, de jupănițele, soțiile boierilor noștri, era un necontenit izvor de daruri venite din toate părtile: biserica nu le maĭ putea cuprinde, de multe ce eraŭ. Se va zice însă: unde sînt lucrurile acestea? Lucrurile acestea le-aŭ luat dușmaniĭ întăiŭ și după aceia le-am

stricat noĭ. Cînd le-am dus la Museŭ, încă era bine, dar drumul de la biserică pănă la Museŭ e lung, și sînt și mînĭ destul de lungĭ care se întind către obiecte de artă ce nu li aparțin. Cu prădăciunile dușmanilor, cu noile obiceiurĭ pioase față de rămășițele trecutuluĭ nostru, cu toate acestea bisericile noastre aŭ rămas goale, goale și de odoare, goale și de odăjdiĭ, cum goale sînt și de credincioșĭ. Cum numaĭ bisericile noastre sînt goale, pentru că bisericile celelalte sînt totdeauna pline, și de darurĭ, și de oamenĭ, și de rugăciunĭ, și a ajuns vremea să ni fie rușine că numaĭ bisericile poporuluĭ stăpînitor sînt goale în Bucureștiĭ unde rugăciunĭ pe alte limbĭ și în alte riturĭ se ridică necontenit din inimile a miĭ de credincioșĭ străinĭ.

Dăruiaŭ, decĭ, Doamnele și jupănesele de odinioară, nu lucrurĭ cumpărate: li s'ar fi părut că se încruntă sfinții din cadrele lor aurite, că privesc mustrător către aceia care ar veni cu lucru gata de la negustor; veniaŭ cu lucrurĭ făcute de dînsele. Sta Doamna încunjurată de roabele eĭ, de fetele eĭ de casă saŭ de

Curte, care eraŭ domnele de onoare de atuncĭ, și după exemplul eĭ făceaŭ și celelalte: soțiile de boierĭ, tot așa, staŭ și lucraŭ darurile care trebuiaŭ să împodobească bisericile. Și toate acele perdele frumoase care acoperiaŭ mormintele, toate acele frumoase pînze care ascundeaŭ vederea celor ce se săvîrșiaŭ în altar, toate acele delicate lucrărĭ de cusătură și țesătură pe care le vedețĭ pretutindenĭ, supt vasele sfinte și înnaintea icoanelor, eraŭ nu numaĭ lucrărĭ din mînile roabelor casiĭ, dar, în acelașĭ timp, și lucrărĭ din mînile stăpînelor de casă. Mîndra Doamnă a luĭ Petru Rareș însășĭ însemna că darul cutare închinat bisericiĭ sale e făcut, nu numaĭ din banul săŭ, ci și de degetele sale, e un dar din ostenelile sale, din ceasurile furate munciĭ zileĭ și din ceasurĭ de noapte, cînd cu evlavie și în liniște se lucrează darul către Dumnezeŭ și către sfințiĭ ocrotitorĭ.

Veniaŭ la biserică și bărbațiĭ, dar mai ales femeile; pe bărbațĭ îĭ furaŭ și atuncĭ atîtea ocupațiĭ în drumul către pînea cea de toate zilele care e de prea multe orĭ un drum de tot greŭ, dar nu e om adevărat acela care-și

îndreaptă și soția către drumul pîniĭ de toate zilele, nu e mîndru bărbatul care nu poate găsi el pîne pentru toțĭ aĭ luĭ. Odată această mîndrie o aveaŭ toțĭ. Nu trimetea femeia la muncă nicĭ cel din urmă țeran de pe brazdă. Și de aceia avem alesele cusăturĭ țerănești, pentru că brazda o lucra numaĭ brațul cel tare al bărbatuluĭ, și nu se istoviaŭ pe brazdă alesele și gingașele mînĭ ale femeiĭ. A fost un timp în Țara-Românească cînd maĭ toțĭ țeraniĭ din șes eraŭ șerbĭ, „rumînĭ“, dar femeile lor eraŭ toate libere. Nicĭodată nu se întîlnește într'o vînzare de moșie însemnat, pe lîngă numele pecetluit de robie al bărbatuluĭ, și numele, care nicĭodată nu trebuia să fie umbrit de bănuiala robieĭ, al femeiĭ. Așa încît robul creștea sub ochiĭ uneĭ femeĭ libere și în sufletul luĭ nu pieria nicĭodată simțul libertățiĭ.

Prin urmare, femeile mergeaŭ la biserică, simțiaŭ o datorie de a merge la biserică, cu multă rînduială. La noĭ nu putem urmări această rînduială, dar la frațiĭ noștri din Ardeal, cari aveau comunități orășenești, negustorĭ bogațĭ, se mergea la biserică cu

cea maĭ desăvîrșită rînduială. Fiecare avea locul săŭ acolo, fără placă de metal care să-l însemne, fără scaun special adus de acasă, dar fiecare își avea locul. Era mare supărare cînd trecea cineva maĭ înnainte de locul săŭ. Și el nu era determinat — mă grăbesc a o spune — nicĭ de nume, nicĭ de avere; locul acesta era determinat de vîrstă, de muncă și de virtute. Și iată, avem o rînduială, din 1753, la Sibiiŭ, privitoare la felul cum „jupăneasele să meargă la biserică, cînd merg la Evanghelie și la icoane și la anafură, ca să sărute, și care și cine să stea la foișor sus și care să stea jos", și avem o cercetare, făcută tot acolo, împotriva uneia care trecuse înnainte la biserică: „Fiind tînără și de curînd măritată, aŭ ieșit în bisearică la mir, la anaforă, la Evanghelie și la icoane înnaintea nurorii mele, fiind nora mea maĭ bătrînă, cu copiĭ căsătoriți și măritată de douăzecĭ de anĭ și maĭ bine" [1].

Era considerat ca foarte rușinos a-și face cineva loc cu coatele. Une orĭ se exprima

[1] Iorga, *Studiĭ și documente*, XII, p. 190.

sentimentul acesta cu multă mînie: „Nu m'a împins pe mine, că i-ar fi sărit căița din cap...“. Căcĭ „în sfînta biserică se cade smerenie, plecare și rugăciune, iară nu a-și căuta înnălțare și mărire saŭ ceartă“.

III.

Religiositatea de odinioară însă se maĭ putea cunoaște și pe altă cale: prin mărturisirea aceia din ceasurile grele ale vieții, mărturisire pe care o știŭ puținĭ și ale căriĭ resultate se văd doar din faptele de milostenie săvîrșite maĭ tîrziŭ, — prin testamente.

Un testament în timpul nostru este lucrul cel maĭ banal: se chiamă un advocat, i se arată averea, se manifestă dorința și, potrivit cu averea și cu dorința, se împarte. Formulele sînt din cele maĭ bine cunoscute, și variază doar iscălitura și proporția banilor, a lucrurilor care se distribuie între moștenitorĭ. Eĭ bine, nu e unul din testamentele de odinioară care să n'aibă o valoare morală, care să nu ne ajute a vedea în cele maĭ curate intimități ale sufletuluĭ. Sînt și

testamente de bărbați care cuprind elemente duioase, dar nu e testament de femeie care să nu cuprindă înnainte de toate elementul acesta duios.

Răsfoind o parte din lucrările tipărite, am ales cîteva testamente din care voiŭ culege numaĭ unele pasagiĭ ca să vă învederez atențiile mișcătoare care se manifestă prin mijlocul lor. De exemplu, la 1728 Ilinca Strîmbeanu[1] are grijă de Rumînii de pe moșia eĭ: pe unul să-l învețe pînzar", cum a învățat și pe alții. „Pentru sufletul mieŭ, iert treĭ Rumînĭ." Datoriile mănăstirilor față de dînsa să se ierte. O săracă să capete două vacĭ, doĭ boĭ, o rochie de dimie, un zăbun de sandal. „Așa și șase fete care se va întîmpla, să se înzestreze cu cîte un boŭ și o vacă și o rochie și un zăbun și cizme". Dacă-ĭ mor copiiĭ, toțĭ Rumîniĭ „să fie iertațĭ și slobozĭ, fără vre-o bîntuială de către neamul mieŭ". Dacă s'ar întîmpla decĭ să moară toțĭ copiiĭ eĭ, aceia cari aŭ lucrat pe brazdă pentru familie să nu maĭ rămîie robĭ, ci toți

[1] Iorga, *Studiĭ și documente*, XI, p. 263 și urm.

să fie liberĭ. Numaĭ atît cît neamul eĭ va trăi vor fi Rumînĭ: îndată ce e vorba ca un om străin să vie pe moșie, toate îndatoririle vechĭ sînt iertate și cu toțiĭ întră în deplină stăpînire a libertățiĭ lor. Soțul e lăsat să stăpînească averea numaĭ atîta vreme cît acest „prea iubit“ soț „va petrece neîmpreunat cu altă soție“; cînd va veni altă soție, averea va trece la copiĭ.

Avem, în aceiașĭ familie, apoĭ testamentul, din 1745, al Despineĭ Strîmbeanca[1]. Ea vrea să se facă un dar din averea eĭ uneĭ jupănese maĭ sărace. Prin urmare, nu rudă, ci cineva din fetele sărmane de boierinaș va primi un astfel de dar: „rochie de cutnie, ghiordie de hataià de Sacîz (Chios), blănită cu pîntece de sîngeap, cu zagarale de hanele de sîngeap, cu chingă, cu călțunĭ“. Avuse odată o judecată care a adus nu știŭ ce hotărîre a Patriarhuluĭ țarigrădean împotriva eĭ, și se gîndește să nu moară cu blestemul patriarhal asupra eĭ și spune să se aducă în locul blestemuluĭ blagoslovenia

---

[1] Iorga, *Studiĭ și documente*, V, pp. 322-3.

prelatuluĭ. Orĭcît ar costa, orĭcît s'ar cheltui, să se cheltuiască, „numaĭ acest lucru jos să nu rămîie". În sfârșit un paraclis — neputînd fi o biserică — o va pomeni, și să i se vadă chipul, cu al soțuluĭ și al fiiuluĭ. Milă de săracĭ grijă de suflet, iubire de biserică.

Un alt testament, testamentul Safteĭ Stolniceseĭ, fiica luĭ Miron Costin. Lasă un sat pentru comîndul eĭ, rămînînd grijile de pomenire fiuluĭ Ioan, care i-a fost eĭ, văduveĭ, „toată sprijineala și mîngîierea mea"[1].

Iată apoĭ, testamentul, din 1797, al Marieĭ Văcărescu:

Daniile eĭ se îndreaptă către fete sărace și mănăstirĭ: Dălhăuțĭ, Sfîntu-Ioan din Bucureștĭ, către „săraciĭ ce lăcuesc prin chiliile de la biserica Ceauș-David" (azĭ a Icoaneĭ). Din moșiĭ una se lasă nepotuluĭ, Alexandru Văcărescu, poetul, și anume: „ca nu să între într'altă mînă, streină, fiind moșie părintească".

Era mare crimă pe vremea aceia a lăsa

[1] Iorga, *Studiĭ și documente*, VII, pg. 340-1.

„moșia părintească“ să între în mînĭ străine. Și „mînă străină“ însemna mînă creștină; cît de groaznic ar fi fost pe vremea aceia să lase cineva moșia părintească, cu mormintele de pe dînsa și cu biserica eĭ creștină, în mînile a cine știe cuĭ, aparținînd altuĭ neam și alteĭ religiĭ!

Murind, Maria îșĭ aduce aminte și de soțul de care era despărțită de multă vreme, și nu în cuvinte de ură se îndreaptă către dînsul: „Aducă-șĭ aminte că am fost amîndoĭ întru însoțire și că dumnealuĭ este muritor și că dreptul Judecător nu se amăgește... Și mă rog dumnealuĭ să mă ierte de am greșit ceva, și Dumnezeŭ să-l ierte și pe dumnealuĭ“ [1].

Acestea sînt femeĭ din boierimea mare, bogată, munteană. Iată o văduvă boierinașă moldoveancă: Maria Căpșoaia [2]. Lasă să se facă o biserică, la Broștenĭ, din cele două moșiĭ ale eĭ, și arată că adunase singură 30 de coșurĭ de piatră și 55.000 de cără-

[1] *Ibid.*, III, pp 86-8.
[2] *Ibid.*, VI, p. 66.

mizĭ, lemn, funiĭ, etc., că făcuse 70 de varniţĭ de var. Trăise anĭ de zile în grija iubitoare a bisericiĭ ce va fi.

IV.

Acum, cînd se făceaŭ darurile acestea la biserică, în acelaşĭ timp se servia şi arta. E o întreagă ramură de artă care se datoreşte femeilor din trecut. Chiar în timpul din urmă s'a pus întrebarea aceasta dacă, tradiţiunile arteĭ noastre cele vechĭ fiind naţionale, şi lucrurile acestea de artă eraŭ ale noastre. Putem răspunde foarte lămurit: toate *lucrările de mînă* eraŭ naţionale, nu numaĭ în ceia ce priveşte tradiţia, dar şi în ceia ce priveşte lucrul. Pe lîngă arta populară, atît de delicată în ceia ce priveşte alegerea colorilor şi potrivirea între dînsele, pe lîngă amestecul elementuluĭ de artă chiar unde se putea aştepta maĭ puţin în ceia ce a trecut supt degetele neîngroşate încă de lucrul cîmpuluĭ ale ţerancelor de odinioară, şi altă artă a femeiĭ, care servia spre a împodobi bisericile noastre, a resultat întreagă din

munca-împreună a Doamnelor și jupăneselor cu elementele care le încunjuraŭ. Avem în această privință scrisorile Doamneĭ luĭ Mateĭ Basarab, Elena, sora foarte învățatuluĭ boier Udrișteă Năsturel, o sprijinitoare a tiparuluĭ românesc și a literaturiĭ prin darurile eĭ. Doamna Elena scrie odată o scrisoare către judiceasa din Brașov (nevasta judeluĭ), care era între Săsoaicele cele maĭ marĭ, în următoarele cuvinte:

„Elina gospojda, bojieiŭ milostiiŭ nacĭalnița zemle vlașcoe. [Elina Doamna, cu mila luĭ Dumnezeŭ stăpînitoare a Țeriĭ-Românești].

„Scris-am la a noastră iubită, bună priatnică și de aproape vecină, jupăneasa Catrina judeceasa din cinstita cetate a Brașovuluĭ; cu sănătate mă 'nchin dumitale. Alta, poftesc pe dumneata că aicĭ am cumpărat Domnia Mea o roabă, și este împletitoare; numaĭ nu avem aicĭ izvoade de petere, și să facĭ dumneata bine să ni daĭ ceva izvoade de petere, și maĭ marĭ și maĭ micĭ, și de cîlțĭ, și de tot felul. Că într'acolo sînt multe la dumneavoastră. Și să ni cîștigĭ dumneata, și să ni trimețĭ, pe acest om al

nostru, iar noĭ vom avea a mulțămi dumitale. Și iar poftesc pe dumneata, pentru rîndul semințelor de florĭ de tot felul, să ni dăruiești dumneata i nouă de ce vor fi acolo la dumneavoastră. Iar, de nu le veĭ putea trimete acum, pe acest om, le veĭ trimete maĭ încolea, la vreme. Iar Domnia Mea încă voiŭ fi bucuroasă, din ce va fi pofta dumitale. Să fiĭ dumneata sănătoasă. Scris Fevruarie 10 zile, leat 7157 [1649].

„La a noastră iubită, bună prietnică și vecină de aproape, jupăneasa Catrina judeceasa de la cetatea Brașovuluĭ să se dea".

V.

Cu mult maĭ mult decît despre religiositate, despre iubirea pentru artă, despre folosul pe care l-aŭ adus arteĭ noastre în trecut femeile romînce, se poate vorbi despre elementul cellalt, care poate nu e maĭ puțin trebuitor în timpurile noastre: despre talentul de ocîrmuire al femeilor noastre de odinioară, despre marele rol în rosturile practice pe care le înfățișa viața de toate zilele,

de la țerancă până la soția de boier, și de la soția de boier până la Doamna țerii. Ele, cu toatele, aveaŭ, nu o situație asămănătoare cu situația pe care o aŭ femeile în unele părți ale Europei, și maĭ ales în America de Nord: florĭ de seră, foarte scumpe, foarte gingașe, ținute de o parte de orĭce grijă: bărbatul muncește în fabricĭ, în prăvălii, în deosebitele oficii de guvern, iar femeia călătorește singură în Europa și soțul e încîntat că-ĭ poate da mijloacele de a face așa ceva. Mi s'a întîmplat, cînd eram student în Berlin, să văd o tînără persoană din Statele Unite care era socotită de toată lumea ca domnișoară ce se primblă prin Europa înnainte de a se întoarce în țara eĭ ca să se mărite. Spre mirarea noastră mi-a spus că e măritată. Am întrebat de cîtă vreme: de vre-o lună saŭ două: fiindcă soțul eĭ era foarte ocupat, a trimis-o să facă singură călătoria de nuntă în Europa.

Sistemul acesta de a transforma femeia într'un element de lux, vrednic de cea maĭ mare robire către dînsa, dar fără nicĭun rost în cîrmuirea caseĭ, în îndreptarea so-

cietăţiĭ prin mijloacele acelea multe pe care familia le ţine la îndemînă, e una din cele maĭ strașnice eresiĭ sociale ale timpuluĭ nostru. Eĭ bine, înnainte ca America să născocească așa ceva, înapoiaţiĭ noștri strămoșĭ înţelegeaŭ altfel dreptul și datoria femeiĭ. Era cu desăvîrșire stăpînă în casa eĭ, și aceasta chiar în casa ţeranuluĭ. Datinele rele în ceia ce privește viața casnică la atîţia ţeranĭ de aĭ noștri nu sînt atît de vechĭ: ţeranul beţiv, care să-șĭ bată nevasta, să o ardă cu fierul roșu, săteanul acesta care-șĭ răsbună parcă de toate nedreptăţile care apasă asupra luĭ îngrămădind și el nedreptăţĭ asupra cuiva maĭ slab decît dînsul, săteanul pe care-l chinuiește demonul alcoolului ce i-a zdruncinat întregul sistem nervos și-l face a născoci torturĭ nouă — din nenorocire sînt și de aceștia, poate maĭ des în regiunile unde se bea rachiŭ decît unde se bea ţuică și vin —, săteanul acesta e noŭ, el aparţine civilisaţieĭ moderne. Odată cu rachiul, cu desfiinţarea bunelor gospodăriĭ materiale și morale de odinioară, a venit și acest repulsiv tip care se pune alăturĭ de ce poate fi maĭ

sălbatec în omenire; odinioară însă nu era.

Am cules, iarăşĭ răsfoind pentru d-voastră prin ce am tipărit în deosebite timpurĭ, am cules unele mărturiĭ care merită să vă fie înfăţişate.

E vorba odată de o glumă care se face într'o familie îndată după nuntă: vine unul şi, rîzînd, arată către nevastă şi-ĭ spune că ginerele, mirele, i-a spus „bătaie....“ Şi atuncĭ se revoltă toată lumea, şi gluma trebuie să înceteze.

„A doua zi de nuntă, fiind adunaţĭ la masă eĭ cu rudeniile şi cu naşu-săŭ, Nicolae, în multe rîndurĭ i-ar fi zis socru-săŭ pentru fie-sa: „bătaia, bătaie“; care cuvînt auzindu-l naşu-săŭ, i-aŭ zis: de va ajunge a se ţinea casa cu bătaia, nu este nicĭ un lucru cu cuviinţă“ [1].

Şi alta: tot o ţerancă spune: odată a ridicat bîta asupra mea şi de atuncĭ „l-am urît“. Propriile eĭ cuvinte. De cîte orĭ nu se întîmplă azĭ — Dumnezeŭ să mă ierte —, nu numaĭ în clasele acestea, dar şi în altele,

---

[1] *Ibid.*, VII, p. 16 şi urm.

cînd bărbatul nu-și maĭ îndeplinește rostul de sprijinitor al caseĭ...

Iată ce petiție scrie o femeie, la începutul veaculuĭ trecut: „Eŭ sînt săraca și ticăloasa aceia Măria, soția luĭ Răducan ticălosul, carele nu am nimică după-sufletul mieŭ fără numaĭ șapte fete și treĭ copiĭ micĭ, cariĭ îĭ hrănesc de căpătat, și bărbatu-mieŭ, fiind de tot ticălos și nevolnic, nu sîntem vrednicĭ a ni agonisi nicĭ hrana și ne aflăm de azĭ până mîne, amărînd pămîntul“ [1].

Am găsit și plîngerea uneĭ Țigance, scrisă într'o foarte frumoasă limbă, probabil de un diac, care o și înfățișa la Episcopie pentru un ajutor:

„Poate să daŭ un copil ca să mă plătesc, și nicĭ opincă în picioarele noastre pe iarna aceasta n'am încălțat și am iernat într'o cioercă de tufă, că n'am fost vrednicĭ să ni facem bordeiŭ... Numaĭ furca, atîta-ĭ hrana mea a crește copiiĭ, și nicĭ lucru de furcă nu maĭ găsesc pe la muierĭ, nu maĭ găsesc să-ĭ hrănesc“ [2].

---

[1] *Ibid.*, VI, p. 521.
[2] *Ibid.*, VII, p. 20.

Acum, chiar dacă n'o fi dictat-o ea, dar dacă o societate poate pune în gura uneĭ femeĭ din clasa căreia-ĭ aparține această nenorocită, astfel de cuvinte, apoĭ societatea aceasta avea cu totul altă părere decît, supt trista noastră civilisație, avem azĭ despre rostul femeiĭ, chiar atuncĭ cînd nu stă în „cioerca" aceia de iarnă.

Pe atuncĭ era părerea hotărîtă că nu toată averea caseĭ este a bărbatuluĭ. Și nu e vorba de zestre, ci de averea cîștigată pe urmă. Se făcea deosebirea aceasta: averea muncită împreună, cîștigată împreună se stăpînia, se cîrmuia împreună. Cît era vorba de averea cîștigată împreună, și bărbatul și femeia aveaŭ asupra eĭ aceleașĭ drepturĭ. Iar, cînd averea resulta numaĭ din munca femeiĭ, femeia avea toate drepturile.

Și ascultațĭ ce frumoasă declarație face în această privință cineva în întăia jumătate a veaculuĭ al XIX-lea:

„Știut este tuturor oamenilor casnicĭ că fieștecare femeie în casa sa este stăpînă pe strînsura caseĭ și, de va da la niscaĭ femeĭ lucrătoare o legătură de făină saŭ un mertic

de mălaiŭ saŭ puține legume saŭ un păhar de rachiŭ, nu dă degeaba, ce, orĭ pentru torturĭ, pentru țesut, orĭ pentru înnălbit, orĭ pentru alte ajutorințe ale caseĭ“ [1].

E o întreagă morală cuprinsă în aceste rîndurĭ; dreptul femeiiĭ asupra tuturor lucrurilor care alcătuiesc „strînsura caseĭ“, dreptul eĭ de a împărți această strînsură a caseĭ și scopul pentru care se face această împărțire. Nu prea merg acești banĭ spre cîrciumă la clasele de jos, iar la cele de sus spre magazinele de nimicurĭ; era o vreme cînd „strînsura“ caseĭ cu greŭ se aduna, cu scumpete se păstra și se întrebuința pentru ca să se facă, tot „strînsura caseĭ“ și maĭ bogată.

Să trecem la unul din cele maĭ frumoase acte care aŭ plecat cîndva de supt dictarea uneĭ femeĭ în țerile noastre.

Pe la 1680 se hotărî să plece către Ierusalim și Locurile Sfinte una din cele maĭ bogate, maĭ învățate și maĭ vestite, nu nu-

---

[1] *Ibid.*, p. 16.

maĭ prin numele tatăluĭ eĭ și bărbatuluĭ eĭ răposat, ci și prin faptele eĭ, dintre jupănesele, soțiĭ de boierĭ, ale Țeriĭ Românești,— Elena Cantacuzino. Era fata luĭ Radu-Vodă Șerban. Crescută în Apus, nu din dorința de a fi crescută în Apus, nu din dorința aceasta pe care nu o putem criticà pentru că o are toată lumea într'o vreme cînd un teolog ortodox simte neapărata nevoie să studieze teologia protestantă pentru a fi aice paroh de oraș saŭ de sat, cînd se cer burse pentru studierea limbiĭ românești și literaturiĭ românești în cine știe ce depărtată țară occidentală, cînd omul nu-șĭ poate afla astîmpăr pănă nu petrece o bucată de vreme în vre-un loc străin, cu folos problematic. De ce ne-am mira decĭ că unele persoane țin foarte mult, cu deosebire într'o anumită lume, cu speciale împrejurărĭ de viață, a-șĭ trimete și astăzĭ — din fericire cu mult maĭ puțin decît altă dată — copiiĭ lor, din cea maĭ fragedă vrîstă, acolo în Apus, unde învață multe lucrurĭ, dar *uită* maĭ ales multe lucrurĭ. Învață multe lucrurĭ care nu sînt totdeauna de nevoie și uită lucrurĭ care nu

ar trebui să le uite niciodată. E depărtat copilul de casă — și nicio creștere nu e bună cînd depărtează prea de curînd și pentru prea multă vreme pe copil de părinții lui, din aierul acela al casei care cuprinde, cînd casa e cum trebuie să fie, cea mai bună pregătire pentru viață. Din aierul acesta al casei numai în împrejurări foarte grele, și la o vrîstă cînd își dă seamă pe deplin de ceia ce e bine și ceia ce e rău, și nu-și mai înstrăinează sufletul, numai atunci poate fi trimis pentru anume cunoștinți speciale, în străinătate. Și un băiat încă se poate trimete mai lesne, dar curajul acelor cari-și trimit fetele peste nouă mări și nouă țeri, mi-l închipuiu foarte cu greu.

Curajul acesta nu-l aveau părinții de demult, cari *nu* se despărțiau de copii lor. *Viața* lor era învățătura copiilor lor: o învățătură prin exemple. Nu era crescută fata ca să *nu* samene mamei ei, ci ca să-i samene, și mama era așa cum trebuie să fie ca să-i poată semăna fata, ca să-i samene în tot ce pretinde pămîntul și datinele acestei țeri.

Prin urmare, încheind această parentesă, pe

care veţi binevoi a o ierta, drumul spre Apus se făcea de nevoie. Elena Cantacuzino a petrecut în Austria, în ţara Împăratului creştin, o mulţime de vreme fiindcă era în pribegie tatăl ei, Radu Şerban, biruitor asupra Ungurilor în două rînduri: odată a ucis pe Craiul Ungurilor din Ardeal, pe Moise Székely, iar a doua oară, dacă nu a omorît pe Gabriel Báthory, a fost numai meritul iuţimii caluluĭ acestuĭ trufaş Craiŭ ungur. După aceasta Casa de Austria, recunoscătoare, l-a lăsat să fie izgonit din ţară, şi i-a dat în schimb o mică pensie la Viena. A stat acolo bietul om vre-o zece anĭ din viaţa luĭ, scriind scrisorĭ Chesaruluĭ, amintindu-ĭ serviciile pe care i le făcuse. Într'un moment acesta i-a propus chiar să se împace cu Gabriel Báthory, şi el socotia astfel: „Dacă o judeca Împăratul aşa, m'oiŭ împăca şi cu duşmanul mieŭ de moarte; numaĭ de un lucru îmĭ pare răŭ: că a rămas şi până astăzĭ duşmanul Împăratuluĭ“. După aceste cuvinte de omenie, a maĭ trăit cîtăva vreme, şi a murit la Viena. Fetele luĭ aŭ crescut într'acel mediu. Una a luat pe fiul luĭ Mihaĭ Viteazul, cealaltă pe Postelnicul

Constantin Cantacuzino, pe care, la bătrînețe, Domnul, temîndu-se de situația sa, de ambițiile fiilor luĭ și aĭ Eleneĭ, l-a dus la Snagov, — unde e acum o biserică reparată curat, dar se desface cărămida în praf prin partea care e reparată — și l-a zugrumat de un stîlp al trapezărieĭ.

Cu părere de răŭ trebuie să spun — și aș ruga să nu se însemne acestea, căcĭ nu sînt în legătură cu conferința, dar e bine să le spun totușĭ — că de acolo, de la Snagov a dispărut, la reparație, o piatră de mormînt în legătură cu viața femeilor noastre de pe vremurĭ, o piatră foarte duioasă. Sînt înmormîntațĭ în biserică boieriĭ pe cari Domniĭ îĭ tăiaŭ. Este și unul tăiat de Mihaĭ Viteazul, și maĭ sînt treĭ tinerĭ boierĭ cari aŭ fost plînșĭ mult, toțĭ treĭ fiĭ uneĭ singure jupănițe. I-a omorît în aceiașĭ zi acelașĭ Domn: Alexandru-Vodă; toțĭ treĭ aŭ sîngerat în aceiașĭ clipă. Atuncĭ, în ziua aceia, mama lor s'a făcut călugărița, și, cînd i-a fost să moară, a pus întăiŭ să se facă marĭ pietre de mormînt frumoase pentru copiiĭ eĭ și să însemne pe fiecare că a fost tăiat de Alexandru-Vodă în

ziua aceia. Și la picioarele mormintelor copiilor eĭ a lăsat apoĭ să se puie o cărămidă vulgară pe care era însemnat, fără nicĭo podoabă: Aicĭ zace cutare, „nemîngîiată mamă pînă la moarte“.

După treĭ copiĭ tăiațĭ, pentru o „nemîngîiată mamă pînă la moarte“ trebuia oarecare pietate, măcar față de cărămida smereniei sale dureroase. De la reparație ea nu maĭ există. Pietrele sînt, cărămida de pe mormîntul nemîngîiateĭ mame a resistat treĭ veacurĭ, dar civilisația noastră a desfăcut legătura, și pe dînsa a izgonit-o de la locul de veghe. Și rămîne numaĭ amintirea duioasă, pe care nu o maĭ cuprinde nimic material astăzĭ, ci plutește numaĭ duhul acesteĭ „nemîngîiate pănă la moarte“ asupra celor treĭ pietre tarĭ care ascund cele treĭ trupurĭ tinere cu capetele tăiate.

Închid acum această parentesă, și mă întorc la călătoria la Ierusalim a văduveĭ luĭ Constantin Cantacuzino.

Înnainte de a pleca, îșĭ face testamentul. Actul acesta e de o deosebită frumuseță. Și după dînsul voiŭ cita încă unul.

O să întrebați poate de ce le citez aicĭ, și nu înnainte. Fiindcă sînt în legătură, nu atît cu religiositatea, cît cu gospodăria strictă a altor timpurĭ.

Elena Cantacuzino avea băieți marĭ. Unul din eĭ era Domn. Credețĭ d-voastră că ea se înțelegea altfel decît ca doamnă stăpînă a tuturor? Nu. Scăpase doar de supt aripĭ ce nu obosiaŭ, cel mare, fiindcă ajunsese Domn. Autoritatea mameĭ se opria une orĭ înnaintea puteriĭ domneștĭ singure. Îĭ era necaz și de aceasta, și-l desmoștenise aproape, înlăturîndu-l din testament, iar el s'a răsbunat pe urmă: a luat averea fraților după moartea mameĭ. Ceilalțĭ rămăneaŭ însă în casă, și ea rămînea doamna, ea moștenise drepturile soțuluĭ. Eraŭ bărbațĭ de douăzecĭ, treizecĭ și maĭ mulțĭ anĭ; ea însă stăpînià peste tot cuprinsul gospodărieĭ, ea orînduia fără contestație și fără discuție. Și li dădea sfaturĭ celor strînșĭ încă în locurile unde trăise fericit tatăl, mort de multă vreme, și mama care pleca pe drumul pribegieĭ periculoase.

Între fiiĭ eĭ a fost unul, poate cel maĭ învățat, Constantin, care a ajuns tată de

Domn: fiul luĭ a fost Ștefan-Vodă Cantacuzino, un uneltitor pentru peirea luĭ Brîncoveanu, și lumea a socotit că moartea silnică lor a fost osînda pentru răscumpărarea păcatuluĭ mare ce făptuiseră. Dar mama, cînd scria la 1682 cuvintele de laudă pentru Constantin, nu știa pe ce drumurĭ ambiția luĭ stearpă îl va aduce la bătrînețe.

Îĭ spune să locuiască el în casă atîta vreme cît ea va fi pe drumul către Locurile Sfinte și să aibă toată cîrmuirea:

„Întăiŭ, fiiĭ mieĭ, să vă îmbrăcați cu frica luĭ Dumnezeŭ și Aceluia Unuia să slujiți și Luĭ să vă închinați. Și să iubiți unul pe altul, lăcuind întru o dragoste frățească, după cum este zis, că: „Unde vor fi frați adunați în numele mieŭ, acolo sînt eŭ pren mijlocul lor“. Și iar: „Cine va lăcui în dragoste, în mine va lăcui, și eŭ într'însul; că unde iaste dragostea, acolò iaste și pace“. Derept aceià, fiiĭ mieĭ, să lăcuiți toți împreună, ca cum ați fi într'un suflet, să nu se dăsparță unul de altul nicĭ cît, ce să cinstească cel maĭ mic pre cel maĭ mare, cum se cade; așijderea și cel maĭ mare să iubească pre cel maĭ

mic, după cum iaste zis. „Să fie toţĭ supt grija luĭ Constantin,“ supuindu-l a fi în locul mieŭ ispravnic, adecă să aibă el voie a căuta casa mea, şi de toate satele şi moşiile şi ţiganiĭ mieĭ, verĭ cîte vor fi, aŭ de moşie, saŭ de cumpărătoare, numaĭ el singur să aibă a porunci tuturor cîţĭ se vor afla supt oblastia caseĭ mele, şi să iea seama pîrcălabilor, şi de dînsul să asculte toţĭ...

„Să-l cinstiţĭ şi să vă plecaţĭ învăţăturiĭ luĭ ceĭ bune, şi toate tocmelele ce am lăsat asupra luĭ, să le ţineţĭ cu de adinsul, neîndoiţĭ şi neschimbaţĭ, precum se cuvine“...

„Vă leg supt blestemul luĭ Dumnezeŭ şi supt blestemul mieŭ cel părintesc ca să nu vă plecaţĭ urechile voastre supt ascultarea cuvintelor jupăneselor voastre, însă de cele proaste şi vrăjbitoare, care fac fraţilor neviaţă, nicĭ să se mestece ele în vorba voastră, cînd veţĭ avea între voĭ, aŭ pentru moşiĭ, aŭ pentru alte trebĭ, ce să-şĭ păzească fiecare treaba eĭ“ [1].

Prin urmare ceia ce trebuia să facă fiul

[1] Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 104 şi urm.

acuma, făcuse înnainte ea: lua socoteala pîrcălabilor și de dînsa ascultaŭ toți.

Atîta ajunge pentru ca să fie cineva lămurit în ceia ce privește rosturile de odinioară ale femeilor în societatea noastră, cel puțin până în vremea cînd datine apusene prost imitate aŭ stricat toată atmosfera bună de pace și de viață practică armonioasă.

VI.

Acum venim la învățătură. Fără să vreaŭ, am cules împreună cu d-voastră încă de maĭ înnainte tradițiunile acestea, care ieșiaŭ din nevoile de viață ale timpurilor trecute. Femeile eraŭ în trecut așa cum le vedem din dovezile, din scrisele acelea care aŭ trecut înnaintea d-voastră. *Datinele acestea de educație pot ele să aibă însă valoare și astăzĭ, saŭ nu?*

S'ar zice că între ierĭ și astăzĭ nu poate fi o legătură: o societate a fost și s'a dus, iar noĭ sîntem alțiĭ, trăim altfel de viață; nouă ni trebuie lucrurĭ din vremile

noastre, și nu trebuie să se mire cineva că sistemul de educație de acum caută să fie cu totul deosebit de cel de odinioară. Și s'ar putea zice iarăși: sistemul apusean de educație e în sine foarte potrivit: să ne căznim doar a schimba unele puncte de program, dar în sistemul acela de învățămînt stă mîntuirea. Și s'ar putea răspunde: nu, în ceia ce privește imitarea Apusuluĭ în educație ne-am înșelat; societatea noastră nu primește acea educație. Educația aceasta a fost superficială, ea n'a creat suflete, n'a dat caractere, n'a desvoltat energiĭ într'o societate care avea nevoie de strașnice energiĭ puse în serviciul unor răspicate caractere, și în ceia ce privește bărbatul, și în ceia ce privește femeia, pe care vîltoarea vieții o prinde maĭ puțin și care trebuie să servească maĭ mult ca model celor cari cresc în cuprinsul caseĭ. „Nu e bun programul apusean, dar nu-s nicĭ datinile moarte; trebuie să găsim ceva mijlociŭ, potrivit cu condițiunile schimbate ale societățiĭ noastre.“

Nimenĭ nu se poate gîndi să recomande cuiva în timpurile noastre acele discipline

care se învățaŭ odinioară. Femeile învățaŭ să cetească, să scrie și să socotească,—ceia ce nu înseamnă chiar așa de puțin cum ar crede cineva. Foarte multe absolvente a nu știŭ cîte clase de liceŭ nu știŭ să socotească. Nu, nu era așa de puțin chiar, cetitul, scrisul și socotitul. Scrisul... Cine scria odinioară scria ortografic; scrisul și ortografia eraŭ lucrurĭ perfect legate. Nu numaĭ atît, dar cine scria, și compunea. Nu numaĭ că era în stare să facă slovele, dar știa și rostul alcătuiriĭ uneĭ scrisorĭ. N'am văzut în miile și zecile de miĭ de scrisorĭ de odinioară decît rare orĭ cîte una scrisă prost în ceia ce privește limba saŭ alcătuirea stilistică. Și aceia nu făcuseră treĭ anĭ de filologie romanică, de istoria literaturiĭ romîne, de învățare a biografieĭ poeților, cum se fac în timpurile noastre. Sînt profesor de mulțĭ anĭ la Universitate, și numaĭ eŭ știŭ cîte tese scrise prost le-am văzut. Nu e însă una din scrisorile acestea de jupănese de odinioară, ba chiar și de femeĭ din clasa negustorească, nu e una, zic, care să nu cuprindă cea maĭ desăvîrșită ordine și logică de stil.

Dar cetitul? Noĭ cetim în maĭ multe limbĭ. Cine e absolventă de liceŭ cetește grecește, latinește, franțuzește, nemțește, englezește, italienește și românește. Un fenomen! Îțĭ închipuĭ: într'un timp așa de scurt, să învețe cineva atîtea limbĭ! Însă nu e vorba: cîte limbĭ știe, ci în cîte limbĭ cetește, în cîte limbĭ vorbește. Și atuncĭ răspunsul e une orĭ atît de trist: în nicĭuna.

Iubirea cărțiĭ se desfăcea odinioară din cunoașterea cetituluĭ. Aceste două lucrurĭ eraŭ nedespărțite la noĭ. Din știința multă a gimnasiilor și liceielor se desface de cele maĭ multe orĭ oroarea lecturiĭ: foasta elevă vede cartea, îșĭ închipuie profesorul, și atuncĭ imediat o și închide. De ce? Pentru că rele amintirĭ din copilărie învie tot odată. Trebuie întăiŭ asigurată doar că e o carte și atît, că nu cuprinde nimic de spaimă, cum s'ar părea.

Înnainte se cetia, și e o plăcere să ieĭ unele cărțĭ tipărite la începutul veaculuĭ al XIX-lea ca să afli lista „prenumeranților“. Nu e nicĭo familie boierească care să nu fie represintată, și sînt anume persoane pe care

cu deosebită plăcere le găseşti pretutindeni. Mi-a făcut o mare bucurie astfel cînd am găsit dăunăzi într'o listă de „prenumeranţi“ de aceştia pe „doamna Maria *de (sic)* Drăghici“, care era bunica mea şi care traducea pe „Adolphe“ de Benjamin Constant. De cîte ori se lucra o carte nouă, venia adunătorul de subscripţii, şi nu numai că fiecare se „prenumera“ printre cumpărători, dar străbătea cartea de la început până la sfîrşit.

Prin urmare, cine ştia să socotească, cine putea să conducă o gospodărie de douăzeci, treizeci de moşii, ca Elena Cantacuzino, cine înţelegea cum trebuie să scrie, să facă scrisorile astfel cum nu mai sîntem capabili astăzi, cine caută să cetească în aşa fel, încît ce e mai bine scris în toată literatura să-i îmbogăţească sufletul, înseamnă mai mult decît persoanele care aŭ opt clase de liceŭ plus o diplomă universitară.

Dar recunosc şi eŭ că programul trebuieşte îmbogăţit. Nu-i aşa ?, timpul nostru cere mai multe lucrări de învăţat decît cel de odinioară. Poate că trigonometria nu este de cel mai

mare folos pentru pregătirea uneĭ fete și o educație poate fi complectă chiar dacă nu cetești pe Tucidide și Omer în original, cum prevede programul școlilor de astăzĭ. Poate iarăși ca vederea într'o carte de școală a mumieĭ luĭ Ramses al II-lea, a oribileĭ mumiĭ pe care am văzut-o chiar de curînd într'o carte după care învață copiiĭ mieĭ, să nu fie de cel maĭ mare folos pentru ca o domnișoară să aibă o creștere deplină. Maĭ ales că se poate să nu fi văzut nicĭun museŭ, învățînd în Bucureștĭ timp de opt anĭ de zile, să nu fi mers la nicĭo biserică spre a cerceta tesaurele de artă care se cuprind acolo încă. Căcĭ toate bisericile noastre sînt încă strălucite musee. Cîtă frumuseță în podoaba de aur a mîniĭ de Sfînt, datînd din vremea luĭ Mihaĭ Viteazul, ce se află în biserica Sf. Gheorghe-Noŭ din Bucureștĭ, și cine știe că în aceiașĭ biserică a Sf. Gheorghe este una din cele maĭ frumoase catapitezme din toată România? Şi tot la Sf. Gheorghe, în partea dreaptă a bisericiĭ, se calcă în picioare mormîntul unuĭ Domn ctitor: atîta a fost de călcat în picioare, încît abia se maĭ cunoaște inscripția

cu numele luĭ Ioan Mavrocordat, un „Fanariot“ bun. Sînt membri aĭ familieĭ luĭ aicĭ, dar nicĭodată n'am văzut un covor pe mormîntul care acoper rămășițele luĭ de Domn. M'am rugat de un prieten din Iașĭ care avea rude din veacul al XVI-lea înmormîntate într'o biserică de acolo, să puie un acoperemînt pe mormintele strămoșilor săĭ: l-am maĭ întîlnit după cîțiva anĭ, și nu-l pusese. Și totușĭ e un om cult și bun.

Prin urmare: mumia luĭ Ramses al II-lea să o vadă fetele *e* necesar pentru desăvîrșirea educațieĭ lor, dar să străbată o biserică ortodoxă ca să afle unde se odihnesc Domnĭ și Doamne, — cîte eleve din școlile noastre, cîte din profesoarele noastre chiar aŭ făcut acest drum?

Prin urmare, nu mă sperie programul: recunosc că în programul acesta sînt multe părțĭ care folosesc, dar sînt covîrșite de părțĭ ce nu folosesc la nimic decît la un singur lucru, la obosirea sufletească și trupească a fetelor care întră în viață bătrîne la 17 anĭ. La aceasta da, folosește învățămîntul formal. Și avem fete care nu înțeleg slujba în bi-

serică, care nu ştiŭ să deosebească lucrul frumos de lucrul urît, lucrul de artă de contrafacerea ridicolă, în loc ca prin şcoală să li se fi format gustul. În trecutul nostru gustul era atît de răspîndit, încît omul fără gust părea un fenomen ciudat, părea un infirm. În miile de inscripţiĭ pe care le-am văzut, nu mi s'a întîmplat să aflu una greşită din punctul de vedere al arteĭ: o literă pusă altfel. Proporţiunea este aşa de bine păstrată, socoteala aşa de desăvîrşită, condeiul meşteruluĭ în zugrăvire, dalta meşteruluĭ în sculptură aşa de sigure, încît niciodată n'am găsit o singură scăpătare. Observaţĭ cu atenţie — şi trebuie să îngrijească de lucrurĭ ca acestea: maĭ ales femeile —, observaţĭ catapitesmele, adese orĭ înlocuite cu oribile lucrărĭ de tîmplărie de astăzĭ: una nu samănă cu alta, este o uriaşă operă de sculptură în lemn acolo. Cercetaţĭ bisericile greceştĭ, sîrbeştĭ, bulgăreştĭ: puţine or să aibă fineţa, varietatea, originalitatea, superioritatea în sculptură a catapitesmelor din bisericile noastre. Ar trebui ca albumurĭ întregĭ de aceste catapitesme şi alte sculpturĭ să se gă-

sească în mînile tuturor școlărițelor. Avem școlĭ de arte și meseriĭ, se înfățișează fel de fel de desemne liniare copiate după caiete făcute la Viena, Paris și aiurea, iar elementele acestea, care ar trebui să fie în mîna fiecăreia, nu sînt. În școlile de fete ar trebui să avem reproducerea tuturor minunatelor lncrărĭ de țesăturĭ și de cusăturĭ pe care ni le-aŭ păstrat trecutul[1]. Deschideți cartea pe care ațĭ luat-o în astă seară „Femeile în viața neamuluĭ nostru“ și vedețĭ acea admirabilă perdea de mormînt care înfățișează chipul Doamneĭ Maria din Mangup. În fiecare școală ar trebui ca aceste lucrărĭ să se înfățișeze fetelor. Ornamentele minunate din manuscrisele noastre, acelea care încunjură literele capitale, ar putea fi întrebuințate pentru cusăturĭ cu acul, în locul inițialelor gotice saŭ latine din Apus, care se întrebuințează astăzĭ.

VII

De sigur că ar trebui altă alegere în ceia

[1] Semnalăm cu plăcere albumurile d-luĭ Comșa, al d-reĭ Minerva Cosma, ale d-nelor Cernescu și Marghiloman și culegerea de izvoade a d-reĭ Mărgărita Müller-Verghi.

ce se învață, dar nu pentru a discuta acest lucru am început partea a doua a acesteĭ conferințe, ci pentru altceva. În afară de instrucție este acea *deprindere pentru viață*, cu privire la care tot trecutul nostru dă învățăturĭ valabile și astăzĭ.

Ar putea crede cineva că religiositatea este un element inutil sufletelor de acuma, și s'a făcut odată la Iașĭ o întreagă propagandă în vederea înlăturăriĭ ultimelor elemente de religiositate din suflete. Era un domn — acuma trăiește aicĭ, ca gazetar maĭ puțin cu vază —, care a stat în fruntea unuĭ curent anti-religios și credea că face un lucru grozav, că societatea românească-ĭ va fi veșnic recunoscătoare pentru opera pe care a îndeplinit-o; venia cu lumina, și fugiaŭ în toate părțile, îngroziți, liliecii negri aĭ trecutuluĭ... Știțĭ d-voastră bine cine e, și nu vreaŭ s'o spun eŭ aicĭ. N'ațĭ trăit pe vremea revisteĭ „Contemporanul"... Pe vremea aceia se credea că se îndeplinește o operă foarte folositoare prin combaterea acestor rămășițe de religiositate care se păstraseră de societatea românească. Era Mitro-

polit în Iași Iosif, un bătrîn care represinta tradiția cea maĭ bună monahală a trecutuluĭ nostru: fost ucenic al luĭ Chesarie de Buzăŭ, care și el amintia prin numele săŭ pe marele Chesarie de Rîmnic, — prin urmare din rîndurile acelor oamenĭ sfințĭ cari nicĭodată nu s'aŭ apropiat nicĭ de vulgaritatea vieții, nicĭ de păcatele vieții; tînăr sfînt, sfînt ca bărbat luptător pentru biserica luĭ și bătrîn venerabil prin vrîsta luĭ, prin toiagul de Mitropolit pe care-l ținea în mînă și printr'un șir de binefacerĭ pe care le-a săvîrșit în cea maĭ deplină sărăcie, ca acel Veniamin Costachi, călugărul care nu știa a doua zi cu ce o să se hrănească. Acest bătrîn sfînt era un element de imoralitate pentru domnul cu pricina: în societatea românească nu exista decît primejdia propagandeĭ „obscurantiste“ a Mitropolituluĭ Iosif. Il provocaŭ să răspundă la cutare argumente, ca și cum logica omenească ar fi cel maĭ bun mijloc pentru a socotĭ toate adîncurile necunoscute ale ceruluĭ și sufietuluĭ.

Nu e adevărat om de știință acel care nu știe margenile științeĭ, și nu există lucru maĭ

neștiințific decît a spune: *nu*, în numele științeĭ, acolo unde ea nu are de spus, nicĭ: da, nicĭ: nu. Curentul acela ieșan nu înțelegea însă lucrurĭ ca acestea, și campania lor a trecut așa de răpede!... Iar acuma ni dăm cu toțiĭ seamă că sufletul omenesc are, oricînd, nevoie de nădejde și de mîngîiere.

Nu sînt toate sufletele tarĭ. Sînt unele care se opresc la margenea cunoscutuluĭ: „Mă opresc aicĭ, nu vreaŭ să știŭ decît fapta bună care pleacă de la mine, și nu-mĭ trebuie maĭ mult". Dar nu toate sufletele sînt astfel, ci sînt și suflete de acelea care vreaŭ să se razime pe ceva, și, dacă vor voi să se razime sigur, nu se vor răzima niciodată pe silogisme, ci maĭ curînd pe brațele celeĭ din urmă crucĭ putrede pe care o vor întîlni în drumul lor. Nu, religiositatea nu e un fenomen care să aparțină trecutuluĭ. Cît va fi durere omenească nemîngîiată, cît va fi nădejde omenească neajutată de oamenĭ, cît va fi curiositate omenească doritoare să treacă dincolo de margenile științeĭ, atîta vreme sufletele omenești vor trebui să aibă în cuprinsul lor o parte păstrată numaĭ pentru religie.

Aicĭ, luptătoriĭ teribilĭ pentru adevărul științific nu eraŭ oamenĭ superiorĭ; sînt însă oamenĭ superiorĭ cari-șĭ interzic să facă aceia ce aŭ făcut eĭ. De sigur, orĭcine are credința sa, pe care e dator să și-o păstreze pentru dînsul; are convingerĭ pe care nimic nu-l silește să le răspîndească maĭ departe decît conștiința luĭ. Căcĭ noĭ nu trăim numaĭ pentru noĭ, ci și pentru alțiĭ, și nu ni e îngăduit să jignim prin părerĭ care nu se pot dovedi, prin părerĭ personale care nu se pot impune prin argumente pentru că sînt dincolo de margenile argumentelor, suflete care trăiesc într'o credință seculară 'n care aŭ adormit, mulțămind luĭ Dumnezeŭ pentru bunurile din viață și cerînd răsplata dreaptă după moarte, înnaintașiĭ noștri. Noĭ sîntem urmașiĭ acelora, și trebuie să-ĭ respectăm făcînd loc în sufletul nostru credinșeĭ în care eĭ aŭ trăit, pe care eĭ s'aŭ sprijinit, care li-a făcut cu putință viața în împrejurărĭ groaznic de grele. Și, am zis-o, trăim în mijlocul oamenilor, decĭ sîntem datorĭ, — precum sîntem datorĭ și a răspîndi ceia ce este cu adevărat folositor în cugetarea noastră, — sîntem datorĭ

să păstrăm în sufletul nostru, oricît ne-am crede ridicați mai presus de mințile vulgare, ceia ce ne leagă de ceilalți oameni.

Nu e datorie mai înnaltă pentru om decît datoria socială. Datoria socială a omului cere mari jertfe, și chiar dacă cea mai mare ar fi jertfa unei părți a mărturisirii de conștiință, spre folosul acelor cari trăiesc și în amintirea celor cari i-aŭ pregătit viața, omul cel mai mare e dator încă să aducă și această jertfă.

Dar cine să întreție religiositatea în societatea noastră? Profesorul de religie? După judecata de azi, așa ar fi. Cine întreține vigoarea națiunii? Profesorul de gimnastică. Iubirea cetirii? Profesorul de limba romînă. În competința budgetară a cui întră, deci, religia? A profesorului de religie. Preotul n'are a face doar cu sufletele decît cînd credinciosul vine în biserică. Fiindcă însă credincioșii nu vin la biserică, atunci, profesor de religie, în schimbul a 200 de lei pe lună — se cer acum 300 de lei; jertfa va fi de sigur mai mare cînd va fi și leafa mai

mare —, preotul, trecînd din biserica goală în școala plină, pregătește religiositatea.

Numaĭ cît religiositatea nu se învață. Știŭ că sînt persoane care cer suprimarea lecțieĭ de religie. Să nu se supere profesoriĭ de religie, dar nu știŭ dacă n'aș cere și eŭ suprimarea lecțieĭ de religie, dar din motivul opus celuĭ al dușmanilor religieĭ: în *folosul* religieĭ. Fiindcă, tristă mărturisire, profesoriĭ de religie servesc adese orĭ ca să facă religia odioasă. Știŭ și eŭ ceva. Am învățat și eŭ, după o carte de prin 1860, „morala lăuntrică“ și „morala dinafarică“. Nu știțĭ ce este „morala lăuntrică“ și „morala dinafarică“? Eŭ tot am resistat, dar sînt mulțĭ cari nu se duc la biserică fiindcă-șĭ închipuie că undeva, între chipurile sfinților, este și chipul „moraleĭ lăuntrice“ de o parte și al „moraleĭ dinafarice“ de altă parte, — și aceasta îĭ îngrozește.

Nu d-lor, religiositatea nu se învață ascultînd „expunerea“ filosofică a dogmelor, și nicĭ enunțarea „metodică“ a principiilor morale rostite prin gura dumnezeiască a luĭ Isus; religiositatea se învață văzînd un om religios,

cum milostenia se învață văzînd un om milos și spiritul rugăciunii văzînd un om care se roagă cu adevărat. Atuncĭ cînd cineva nu va vedea în casa luĭ pe nimenĭ rugîndu-se cu sufletul, nu cu buzele și cu degetele prinse în semn de cruce și cu genunchiĭ plecațĭ spre adorare, pe nimenĭ jertfind cele omenești cu gîndul la lucrurile care se găsesc maĭ presus de ele, atuncĭ cînd în casa luĭ nu va sufla nicĭodată acel curat vînt al înstrăinariĭ senine de ceia ce viața are maĭ crud și maĭ aspru, toate lecțiile de religiositate, ba chiar și licențele teologice ale profesorilor din Cernăuțĭ, nu-ĭ vor folosi de loc. Altarul Bisericiĭ noastre are preț, nu cînd l-aĭ văzut întâiiŭ servit de un preot de biserică bogat îmbrăcat în odăjdiĭ aurite, ci de o biată femeie bătrînă cu lacrămĭ în ochĭ, acasă. Și, de oare ce aceasta se vede din ce în ce maĭ puțin, religiositatea dispare. *Înnaintea* preotuluĭ, trebuie să fie acele suflete simple rugîndu-se la Dumnezeŭ. Orĭcum, dacă nu vor face din tînăr un credincios mare, vor da fără îndoială un om maĭ bun decît ceĭlalțĭ.

Astfel, cîtă vreme societatea are nevoie de religisitate — și va avea totdeauna o societate menită, ca a noastră, să maĭ aibă încă multe zguduirĭ strașnice, — femeia trebuie să fie pregătită prin întreaga eĭ educație pentru aceasta.

VIII.

Și noĭ avem nevoie de înnălțarea sufletelor noastre și altfel: noĭ sîntem, să nu ni-o ascundem, de sus și pănă jos niște oamenĭ adesea cam... ordinarĭ. Uitați-vă orĭunde: în viața socială, în viața politică, în scris, cel de polemică și cellalt. Asupra noastră trebuie să se întindă și o binecuvîntare de artă. Sîntem inteligenți, și putem să fim distinșĭ, aleșĭ. În trecut am și fost. Înnaintașiĭ noștri aveaŭ în tot ce făceaŭ o nuanță de aristocrație. Țeranul nostru, — e neașteptat? — țeranul nostru, maĭ ales în regiunile de munte din Moldova, este maĭ aristocratic în cugetarea luĭ, în faptele și vorba luĭ, decît ceĭ din clasa de sus. Este o omenie și o sfială într'însul, de care noĭ nu maĭ sîntem capabilĭ. În alegerea cuvintelor el stă multă vreme pănă se hotărește, însă te urmăresc îndelung

cuvinte ale lor, zbucnite din suflete calde, adevărate și frumoase. Cu greŭ am găsi la scriitoriĭ din timpul nostru maĭ multă poesie decît în cutare rînduri de plîngere scrise de cine știe ce logofăt vechiŭ și vrednice de a sta alături de acele pagini cu care se glorifică maĭ mult literatura noastră astăzĭ.

Eĭ bine, prin ce am putea noĭ ieși din această trivialitate a oamenilor mînați de ambiție, de setea de stăpînire, de goana după plăcerile materiale ale vieței? Cum am putea face să nu ni samene urmașiĭ cu tineriĭ aceia grașĭ, cu ochiĭ strălucitorĭ de pofte, cari parcă sînt umflați de toate titlurile pe care le aŭ în buzunar, de toate poftele pe care cu siguranță și le vor satisface? Tipurile acestea trebuie corectate prin *artă*. Poate însă revista de artă, istoria arteĭ, filosofia arteĭ, conferința artistică, expoziția de tablourĭ: la care te ducĭ de treĭ orĭ pe an, și s'a isprăvit? Nu.

Odinioară trăiam în artă fără pretențiĭ de artă; cuvîntul „artă“ s'a introdus doar de curînd în această țară de artă! Credeți că aceĭ cari aŭ făcut cele maĭ frumoase picturĭ, cele maĭ frumoase săpăturĭ în lemn și în piatră, ca și ceĭ

vestiţĭ cîntăreţĭ în poesiile anonime, ceĭ maĭ marĭ inspiraţĭ visătorĭ aĭ trecutuluĭ nostru, credeţĭ că eĭ ştiaŭ că fac „artă“ ? Ferească Dumnezeŭ... Cu toate acestea, *instinctiv* oameniĭ aceia se încunjuraŭ de artă. Dacă puteţĭ răzbi cîndva în vre-o veche casă de boier care să nu fi fost cu totul modernisată — căcĭ avem o ură împotriva trecutuluĭ..., orĭunde-l vedem ne năpustim cu furie de Vandalĭ asupra luĭ şi-l distrugem zicînd parcă: încă unul care n'o să ne maĭ mustre! — veţĭ înţelege intuitiv, din orĭce proporţie, aceasta. Răsbătînd ţara, în casa cutăruĭ proprietar care nu vine decît din zece în zece anĭ acolo, veţĭ afla în cele maĭ micĭ amănunte de mobilier, în cele maĭ modeste elemente de împodobire cea maĭ desăvîrşită potrivire artistică. Şi cine făcea aceasta? Boierul? Nu: jupăneasa, soţia luĭ. Ea izbutia să creeze acel mediu de aleasă şi armonică artă care era *al doilea* mijloc de a cultiva sufletul.

După noul program se fac nu ştiŭ cîte lecţiunĭ de „artă“, se învaţă după noul program numele tuturor pictorilor Italieĭ din veacul al XVII-lea, cu enumerarea tuturor tablou-

rilor pe care le-aŭ făcut, nume după nume, dată după dată, titlu după titlu, buche după buche. Această... monstruositate face parte și acum din programul școlilor secundare de fete, pentru clasa a VI-a. E unul din cele maĭ potrivite mijloace de înnăbușire și desgustare a sufletuluĭ, să vorbeștĭ de lucrurĭ pe care eleva nu le are la îndemînă: un Rembrandt explicat fără să se arate fie și o copie proastă după un tabloŭ al luĭ, ci numaĭ un desemn negru pe hîrtie galbenă, — făcînd pe mica „estetă“ să aibă ambiția că ar cunoaște pe Rembrandt, pănă acolo încît să și discute asupra luĭ! Maĭ bine ar folosi o singură excursie școlară pănă la marile musee din Viena, cale de două zile, decît un an întreg de „bucherealā“ cu privire la istoria arteĭ.

IX.

Dar, fiindcă e și tîrziŭ, să încheiem prin afirmarea necesităţiĭ de a pregăti pe fetele noastre, printr'o educație *reală și practică*, pentru rosturile pe care înnaintașele lor din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea îl avuseră în viața materială, în cîrmuirea caseĭ, în

administrarea moșiilor, în crearea și rînduirea bogățiilor țăriĭ. Cîte din femeile care se bucură astăzĭ de o creștere aleasă pot să administreze o moșie, cîte pot să primească o avere, și să o transmită întreagă urmașilor? Astăzĭ vezĭ rar de tot femeile — maĭ mult de o oarecare vrîstă — care sînt capabile de așa ceva. Cu un veac saŭ două în urmă, însă, rămînînd văduvă, fie și la 20 anĭ, o femeie fără însușirĭ excepționale cuteza să primească moștenirea și știa să o administreze. Epitropie, consiliu de familie, sinecure de tutelă pentru persoane scăpătate, industria minorilor, — lucrurile acestea nu existaŭ. La moartea soțuluĭ, văduva rămînea stăpînă cu egale drepturĭ: vindea, cumpăra, și nicĭun tribunal n'o întreba nimic. Era doar tribunalul cel mare și fără apel care cerea socoteală sus, la Scaunul de judecată unde nu se înșală nicĭodată... Dar în afară de acest Scaun de judecată unde nu se poate minți, nu se recunoștea pe pămînt nicĭun fel de judecată împotriva soțieĭ, a mameĭ. Să meargă înnaintea tribunaluluĭ ca să ceară verificarea socotelilor tuteleĭ, nu i-ar fi intrat

în minte așa ceva. Dar tot așa n'ar fi avut curagiul să plece undeva în lume, lăsînd toată gospodăria strînsă și de dînsa și de bărbatul eĭ, venitul zestriĭ eĭ pe mînĭ străine. Moșiĭ administrate de arendașĭ străinĭ pentru ca văduva să poată trăi liniștită cine știe pe unde, aicĭ la noĭ nu se găsiaŭ. O astfel de femeie ar fi fost socotită desonorată cu desăvîrșire.

Nu pot uita splendida pledoarie a luĭ Mihail Kogălniceanu, făcută pentru o văduvă din Moldova, pe la 1840, cuvîntare care ar trebui să se găsiască în fiecare carte bună de cetire,— frumoase paginĭ ale omuluĭ aceluĭ minunat care în vorbire era același lucru ca Eminescu în poesie: la Eminescu cîteva acordurĭ, și sufletul e vrăjit, fermecat; la Kogălniceanu în graiŭ, de o potrivă; cele d'intăiŭ accente ale glasuluĭ săŭ sună ca venind din altă lume, maĭ mare, maĭ largă decît a noastră. Acele vre-o zece paginĭ de pledoarie pentru o văduvă căreia i se cerea socoteală de fiiĭ ajunșĭ marĭ și cari aveaŭ nevoie de banĭ de risipit, ni arată cum trăia atuncĭ o văduvă tînără în Moldova:

„Cine nu știe în pămîntul nostru trudele, suferințile și lacrimile ce aŭ fost viața Postelniceseĭ în vadeà de zece anĭ? Cine n'a văzut pe această duioasă maică încunjurată de nouă copiĭ micĭ răpițĭ de întreaga avere strămoșească, puind de o parte slăbiciunea femeiĭ și rușinea soțieĭ de boier mare și aducîndu-șĭ aminte numaĭ că este mamă și că trebuie să-șĭ hrănească pruncii? Cine n'a văzut-o ziua alergînd pe la străinĭ și pe la inimile făcătoare de bine și cu talgerul, pot zice, cerînd pîne pentru fiiĭ săĭ? Cine nu-șĭ aduce aminte de dumneaeĭ trăind în niște ticăloase bordeie, suferind chinurile ploiĭ și a geruluĭ, lipsită de cele întăiŭ trebuințe ale viețuiriĭ și, cu toate acestea, aflînd încă în curagiul și iubirea sa către fiĭ destule mijloace spre a dădăci singură pe ceĭ maĭ micĭ pruncĭ și a plăti, pe de altă parte, grele lefĭ pe la pensioane și dascălĭ pentru ceĭ marĭ [1]?“

Educația de astăzĭ nu pregătește de loc pe femeie la așa ceva. Bărbatul însușĭ e doară

---

[1] *Studiĭ și documente*, XVI, p. 42.

adese orĭ îngrozit înnaintea greutăților vieții; tineriĭ aceia fricoșĭ de viață cari aleargă la adăpost de la început sînt cel maĭ păcătos document moral al timpuluĭ nostru. Nu i-ațĭ văzut oare temîndu-se de a mărturisi o credință, ducîndu-se acolo unde nu e nicĭuna, pentru că li se deschide ușor portița de din dos ca să ajungă maĭ răpede unde sînt locurile de frunte, — băieți triumfătorĭ cari cer în puterea diplomeĭ ceĭ 500 de francĭ pe lună la începutul carierei? N'ațĭ văzut pe aceĭ cari se îngrozesc înnaintea dificultăților marĭ de a întemeia și ținea o familie, scotocitoriĭ aceia de zestre, cari-șĭ vînd tinerețele dela început pentru un venit? Și gîndiți-vă acum la educația americană, care scoate pe tînărul de 15, 20 anĭ, cel maĭ tîrziŭ, singur, fără protecție, deprins să-șĭ caute existența unde e viața maĭ învierșunată, în dușmăniile și greutățile eĭ, și el n'are mulțămire decît atuncĭ cînd, stînd în grămadă, a primit și dat lovituri, cînd s'a luptat corp la corp cu primejdiile și asprimile traiuluĭ și a îngenunchiat aceste greutățĭ, și, atuncĭ cînd le-a îngenunchiat, se simte bărbat și se bucură de biruința luĭ!

Cînd n'avem între *bărbați* de astăzĭ suflete, putem să cerem asemenea porniri eroice la femeĭ? Nu. Cu toate acestea, cît de mare ar fi datoria femeilor de a-și crește copiiĭ în felul acesta... Însă ele nu-ĭ vor putea crește astfel pînă nu vor fi primit, ele însele prin educația lor *altă* înțelegere a vieții,— nu pe drumul unde se lunecă ușor către plăcerĭ, ci pe acela unde se răsbate greŭ, însîngerîndu-te prin stîncĭ și mărăcinĭ, către o depărtată biruință, — saŭ chiar și fără această depărtată biruință!

Avem în timpul de astăzĭ o strașnică problemă agrară. Străiniĭ ne strîng de toate părțile pentru a ne alunga până și din acest ultim razim al vieții naționale. Din ceia ce generațiunĭ întregĭ de boierĭ statorniciți acolo cu gospodăriĭ care făceaŭ admirația străinilor, aŭ clădit și împodobit, nu rămîne adesea nimic decît pareții goĭ aĭ celor maĭ negospodarĭ luxoșĭ din lume. Eĭ bine, aceste gospodăriĭ părăginite, aceste brazde secate, acești țerani rămașĭ fără nicĭun sprijin, fără nicĭun sfat, fără nicĭun ajutor în strașni-

cele nevoĭ ale vieții, toțĭ acești și toate acestea nu chiamă oare pe femeile clasei noastre bogate a îndeplini cea maĭ sfîntă operă care se poate săvîrși aicĭ și astăzĭ?

În orașele acestea, din ce în ce maĭ pierdute pentru noĭ, în orașele acestea în care ceĭlalțĭ — nu zic: dușmaniĭ noștri, dar nu totdeauna prieteniĭ noștri — se îngrămădesc din toate părțile și se așează aicĭ la noĭ din bielșug, în neputința noastră de conștiință, toțĭ cu viața lor socială deplin organisată de acasă, cu societățile lor de gimnastică, societățile lor de lectură, societățile lor de musică, — tot ceia ce este în legătură cu sufletul și cu trupul, — stabilind pretutindeni bisericile lor, școlile lor, de la cele maĭ de jos până la cele maĭ de sus, aducînd o civilisație superior organisată, nu pentru pace, ci pentru războiŭ, avangardă a cuceririĭ, avangardă muncitoare, nearmată în aparență, a cuceririĭ peste mahalagiiĭ ce pier de oftică, peste funcționariĭ ce se mișcă pentru legea pensiilor și suprimarea reținerilor asupra lefurilor, — unde e înceata, îndărătnica, eroica împotrivire a femeiĭ? Aicĭ, unde noĭ

sîntem adese orĭ numaĭ o plebe uitată, un proletariat de funcționarĭ, o boierime strălucitoare în aparență, mîncată însă de creanțe neplătite și de împrumuturĭ la Credit, și totuși ne evităm urîndu-ne între noĭ, funcționarul desprețuind pe mahalagiŭ și cel de sus desprețuind lumea de mijloc a funcționarilor, — unde e femeia care să apropie, să solidariseze, să unifice? Cînd ceĭlalțĭ vin de toate părțile organisațĭ în astfel de legiunĭ cuceritoare, iar noĭ sîntem niște biete cete risipite, sărace sufletește, sărace materialmente, fără a ne întîlni nicĭ în bisericĭ, unde nu călcăm, nicĭ în sălĭ de conferințe, unde nu venim, nicĭ pe băncile Universității, care sînt doar fabricĭ de diplome, — cine are maĭ mult datoria să predice *tuturor*, nu de sus, ci din mijlocul mulțimiĭ înseșĭ, acelașĭ crez, crezul religiosității strămoșeștĭ, al credinței în națiunea noastră, în nevoia uneĭ înnălțărĭ și purificărĭ sufletești generale, crezul legăturiĭ strînse a tutulor elementelor românești împotriva coloniilor cotropitoare care, fățiș saŭ ascuns, aŭ năvălit asupra noastră? Cine are de îndeplinit acest apostolat:

de a da uneĭ societăţĭ fără suflet un singur suflet, care să fie sufletul tradiţiuniĭ noastre? *Femeia.* Şi pentru aceia toate silinţile bărbaţilor vor fi zădarnice, atîta vreme cît în cea maĭ bogată ca şi în cea maĭ săracă din case, predicatorul lucrurilor bune nu va avea ajutorul devotat, de fiecare clipă, al aceleia care, îndreptîndu-şĭ bărbatul şi îndrumîndu-şĭ fiul, e singura în stare a începe opera de reunire a puterilor noastre slăbite spre a putea resista astăzĭ şi a putea birui mîne puterile cele marĭ care ni staŭ în faţă!

DE ACELAŞĬ:

Femeile în viaţa neamuluĭ nostru, 1911.

Scrisorĭ istorice de femeĭ (cu un adaus de testamente şi foĭ de zestre); *în preparaţie.*

Tipărită, pentru societate, de Casa Bisericii.

DE ACELAȘI:

Femeile în viața neamului nostru, 1911.

Scrisori istorice de femei (cu un adaus de testamente și foi de zestre); *în preparație.*

PREȚUL 1 LEU.